

פרק בתולדות התהוות ה'עולם התורה' בארה"ב לאחר המלחמה

מאת: משה מיימון*

לפני למעלה מחמש שנים התנהל דו-שיח פורה בפורום אוצה"ח¹ אודות היחסים הקרובים (יחסית) שהתקיימו בין אלו שכפי הגדרות המקובלות היום היו נקראים חרדים, לאלו האנשים שמעמדם החברתית וההשקפתית הוא מחוץ לתחום המקובל כיום בעולם התורה. בתוך הדברים התווכחתי עם ידידנו הבלתי נשכח החוקר המצויין הרב הק' איתם שמעון הנקין ז"ל אודות ההסברה הנכונה לתופעה הנזכרת.² דעתי שלי בענין הייתה שענין זה קשור הן למצבם החברתי של בני התורה בתוך האוכלוסייה היהודית הכללית בארה"ב מחד, והן למצב הדתיות של אותה האוכלוסייה מאידך. ואולם יצא הר' איתם לערער על הנחותיי, והעלה השערה שלו לפיה הענין קשור לא למצב הדתי-חברתי הכללי כפי שתיארתי אני, אלא לתופעה מסויימת של גידולים המשותפים שבין בני התורה דאז ובין נושאי דגל האדקמיה באותה התקופה.

כבר אז התאונן הר' איתם ואמר: "טרם ראיתי מאמר (בעברית עכ"פ) שממזה עניין היסטורי זה כדבעי, בלי להגזים במגמתיות מחד או לטייח מאידך", ואמנם בינתיים נתפרדה החבילה, ונשארו הדברים בלי חתימה. כמה חבל שלא זכינו להמשיך הויכוח טרם הלקח הר' איתם מאתנו, וכמה חבל שעדיין לא נתבררה פרשה זו באופן מספיק. מתוך ההכרה שפרק כזה בכחו לתרום להבנת ההיסטוריה של האורתודוקסיה האמריקאית, וביותר על הרקע לגידולו של דור החרדי החדש והתהוותה של חברה ישיבית, ניגשתי עתה לברר עמדתי ולהאיר קצת כפי יכולתי על פרק נכבד בתולדות שיקומו מחדש של

* בהכנת מאמרי זה נעזרתי בהערותיהם וביקורתיהם של אבא מרי נר"ו וידידי הר"א בראדט, הר"ש שימאנאוויטש והר"ד פרקש הע"י, התודה והברכה להם.

1 באשכול הנושא את הכותרת 'מה הקשר בין הרה"ג ר' מיכל פיינשטיין לפרופ' לוי גינזבורג?'.
2

הודעותיי מצויות תחת הניק 'הגהמ' (=הגהות מיימוניות), והודעותיו של הר' איתם מצויות תחת הניק 'תוך כדי דיבור'.

הרב משה מיימון, מוסמך ישיבת במ"ג בלייקווד, משמש כראש מתיבתא בספרינג וואלי ניו יורק. בעותתיו הפנויות שוקד הוא על ההדרת 'פירוש רבנו אברהם בן הרמב"ם' על התורה במהדורה חדשה העתידה לראות אור על ידו בקרוב בע"ה. מאמרים אחרים (באנגלית ובעברית) בחקר תורת הראשונים והיסטוריה רבנית פורסמו על ידו בבמות שונות, ביניהם מאמר המשוה שיטות המוסר והחסידות שהופיע על דפי קובץ זה (גליון יז).

עולם התורה בארה"ב בתקופה שלאחר מלחמה"ע השניה.³
 מן הראוי תחילה לחזור על הדברים. השאלה שהועלתה ראשונה בפורום היתה לפשר העובדא המתמיה לכאורה ממבט בן דורנו שהגרי"מ פיינשטיין (ששימש אז כר"מ במתיבתא תפארת ירושלים לצד דודו הגר"מ, וכ"ז טרם היותו חתנו של הגרי"ז מבריסק) והר" ניסן וקסמן שיתפו פעולה עם פרופ' לוי גינצבורג ראש המחלקה לתלמוד בJTS (בימ"ד לרבנים קונסרבטיבי) בהוצאה לאור של ספר 'מעלות התורה' להר"א אחי הגר"א. לעצם הדיון לא חשוב הרבה אם הגרי"מ הוא זה שיזם שיתוף הפעולה או האם הדבר נעשה ע"י שותפו הרב וקסמן,⁴ שכן לכל הדעות שני האנשים השתייכו לחוג בוגרי ישיבות

³ האמת אזכיר, בשעה שקראתי דברי הרב איתם לראשונה טרם ידעתי זהותו של בעל פלוגתתי, וחשבתי שאינו אלא מאשר חכם ארץ-ישראלי שאינו מודע כ"כ להיסטוריה של מושב בני ישראל החרדים בארה"ב, ובודאי לא לנבכיה המסובכים כמו פרשיית היחסים המורכבים שבין המגזרים השונים. מכיון שכן לא שמתי לב כראוי לדבריו, ובהיותי בטוח במש"כ לא ראיתי סיבה להשיב על דבריו בחושבי שכל מי שמכיר בהויית העולם הישן שתיארתי בודאי יסכים איתי, ולא לו שאינם מכירים לא תועיל ההסברה. ואמנם במשך הזמן נתיידדנו וזכיתי להכירו (אלקטרונית) מקרוב, ונוכחתי לדעת גודל כשרונו והיקף ידיעתו. עתה כבר יודע אני שכנגדי חלוק עלי - ידען מופלג ולו עשר ידיעות גם בחקר היסטוריית האוכלוסיה החרדית שבמדינת הזהב בתקופה שלפני מלחמה"ע השנייה. ולכן כשהזרתי עתה וקראתי הדברים מראש לקחתי טענותיו והסברותיו במתן ובכובד ראש, וכעת מחוייב אני להסביר ביתר בהירות עמדותי במש"כ בהודעה שעליה הוא הגיב. (סבור אני שאי"כ משום 'אין משיבין את הארי', שכן לא באתי להשיג עליו, אלא להגן על דברי הקודמים שהוא השיג עליהם מתוך התקיפות השקטה והנוחה שכ"כ אפיינה אותו). לכשתימצי לומר, פרשה זו מלמדת על הקושי הכרוך בהבנת רקע סוציאולוגי של מקום מסויים ותקופה מסויימת למי שגר בריחוק מקום וזמן, ובכן לא בא במגע עם אנשים שחיו באותו מקום ובאותה התקופה כדי להבין מתוך רמיזת עינים וקריצת שפתיים מה שלא נכתב אלא ביני שיטי ומה שלא נשמע אלא בהדים חלושים.

⁴ באותו אשכול פרסם א' מה שקיבל מאלו שהיו קרובים לחוגו של הגרי"מ ולפיו "משסיים את עבודתו הכבירה עד תומה, הוצרך הוא לעלות ארצה, אז גם נשא את הרבנית ליפשא ע"ה, ומשכך, הטיל את מלאכת הדפסת הספר הטכנית גרידא, על שכם ידיו מנוער וכן עיירתו, ר' ניסן וקסמן. אלא שעם הדפסת הספר, התברר כי הר"נ וקסמן חש קשר כה עמוק ליצירה, עד כי החליט לשלוח בה ידו, לערוך, לתקן ולסדר כיד ה' הטובה עליו, ולחקוק בעמוד השער, כי הספר יו"ל ע"י הרב פיינשטיין ועל ידו גם יחד. הוא אף פנה לגינצבורג שיעטר את הספר ברשימה משפחתית כל שהיא, ואף עברו התקין 'קרדיט' בשער הספר כיאה וכראוי. ולעולם (גם כעבור יובל בעת שהענין עלה לפניו, וכפי ששמעתי באזני ממנו), היה מביע הגרי"מ את מורת רוחו ועגמת נפשו הנכבדה מפעליו של הר"נ וקסמן, ששלח ידו במלאכת רעהו, והוסיף להכתיר את עצמו כשותף לעבודתו הכבירה של הגרי"מ, אותה פעל לבדו" עכ"ד. מן הענין לציין ללשון הגרי"מ במכתבו להרב וקסמן מיום ג' ו' דעשי"ת שנת תש"ז (צילום ממנו הועלה לפורום שם) "עתה לעסק הספר שלנו [...] איני יודע מה הוספת מדידך, אני חושב שהכל לטובה וחזקה על חבר וכו', אבל אחר כל העבודה המאומצת שהשקעתי בספר קדוש זה יש לי הזכות לראות הכל מקודם שיופץ". והנה בסיום מכתבו שם כתב הגרי"מ: "ד"ש מיוחדת ממר נטע גרינבלט נר"ו שהוא כידוע יש לו ג"כ חלק הגון בעבודתינו בהוצאת הספר". לבקשתי שאל ידיד אחד את הג"ר נטע נר"ו (ידידי הינו א' מתלמידי היותר קרובים) על מעורבותו בהוצאת הספר ועל נושא דיונו. מדברי תשובתו עולה שהוא הוא אשר עשה מרבית העבודה וטרח בהשוואת הגירסאות השונות ואת הכל העלה לפני רבו הגרי"מ לשיפוטו. ואשר

בני תורה (ז"א לא אנשי מחקר ואקדמיה), וכמו כן קל לראות שהספר נועד בעיקר לבני תורה המעוניינים בספר מוסר חשוב שכל כולו עוסק במעלות התורה, ומכיון שכן מתבקשת הסברה מה ראו על ככה לצרף מאמר מאיש שנמנה על אסכולת החוקרים הבלתי נאמנים לתורה ויראה שמים בעיני החרדים בני הישיבות.

במקרה דנן אכן ברור שלא מדובר בשיתוף פעולה ממשית כ"א בצירוף מאמר קצר לתולדות המחבר, אבל עצם הדבר מוכיח מתוכו שהוא נעשה כדי להשביח את המקח, ולכן ההודעה על צירוף המאמר מופיעה בשער הספר, וגם זה אומר דרשני. בדורנו בלתי אפשרי להעלות על הדעת שמחבר תורני יחשוב להשביח את מקחו בעיני קונים חרדיים בצירוף מאמר מאישיות כמו פרופ' גינצבורג, ואמנם אין להתעלם שאי"ז מקרה מבודד, ובהכרח שפתרון השאלה נמצא בהבנת המציאות השונה של אותה התקופה. וברוח זה כתב הר' איתם:

עובדא זו מצטרפת ליתר המסמכים [...] המורים שפעם לא התרחקו תלמידי חכמים מובהקים חניכי ישיבות ומרביצי תורה מאנשים ממגזרים אחרים ומאסכולות אחרות רחוקות מדעותיהם והשקפותיהם. כיום נשתנה המצב לגמרי עד שכמעט א"א להבין היאך היו פני הדברים פעם. אני הזכרתי את רבי מרדכי גיפטר כדוגמא, מפני שבאותן שנים שיצא הספר דנן, הוא פרסם מאמר ארוך שבו הוא לא רק שואב מלא חפניים ממלומדים מסוגו של גינצבורג (גרשום ענלאו למשל), כשהוא מזכירם בתארי כבוד (החכם, ר', וכיו"ב) אלא גם מזכיר באחד העמודים דבר "שהעירני ר' לוי גינצבורג" כלומר מפיו ולא רק מפי כתביו. כמובן כשהדפיסו מאמר זה ב'ישורון' לפני כמה שנים, גזרו לגזרים את כל הקטעים הללו, שהיום לפרסם כזה דבר זה עניין מביך... אלא שהמאמר הנ"ל של הגר"מ אכן משקף פחות או יותר את אופי

למעורבתו של הרב וקסמן - אמר הג"ר נטע שהיא היתה בעיקר מסחרית, ואמר שעבודתו של הר"ן וקסמן כסוכן ביטוח הביא אותו בקשר עם גינצבורג והוא אשר בקש ממנו לצרף מאמרו לראש הספר מבלי שהיו הגרי"מ והג"ר נטע מודעים לכך. ואכן כשמוע הגרי"מ את אשר עשה היטב חרה לו על זה וחשב שזה יהיה נתפס כ'הכשר' על הקונסרבטיבים (וגם היה מודאג מה יאמר חותנו הגרי"ז ע"ז), וגם לא ראה בעין יפה את אשר הציג הר"ן וקסמן את עצמו כשותף בעריכת הספר. [כבדרך אגב אגלה כאן פתרון תעלומה ביבליוגרפית בקשר לספר 'מעלות התורה'. ב'הערה כללית' שבאה בראש הספר, וחתומה ע"י 'הוצאת פנינים', נאמר שזכות ההתרמה להדפסת הספר שמורה לאחד המתואר כך: 'חד מן חברי'א, מבני עליה שהם מועטים, שעמד בפרץ **כפנחס** לקנא לה' ועמו והקדיש סכום הגון'. פרט להדגשת השם 'פנחס' אין עוד שום רמז במי מדובר. ואמנם סיפרה לי מרת רבקה בלאו, בתו של הרב פנחס מרדכי טייץ ז"ל (רבה של אליזבעט נ.ד.), שאביה הדגול הוא ניהו ה'פנחס' הנזכר, ובאהבתו לתורה וברצונו העז לראות בשיקומה אחרי השואה האיומה תרם מכספו לראות בצאת הספר לאור עולם. הרב טייץ היה מאד מיווד עם הג"ר מיכל פיינשטיין (היה לו לעזר בסידור מסמכי הגירתו, וגם תמך בישיבתו שהקים אח"כ בתל אביב), והוא גם עמד בקשרי חיתון עם ר' ניסן וקסמן בהיותו נשוי לבת-דוד זוגתו].

היחסים שהיו אז בין רבים מבני הישיבות, האברכים והרבנים בארה"ב, לבין מלומדים גדולים שהיו אמנם מזוהים עם הקונסרבטיבים.

לצד ההדגמה ממאמר זה שכ' הגר"מ גיפטר מצטרפת העובדה המביכה שאף עמד הגרמ"ג בקשרי מכתבים בד"ת עם פרופ' גינזבורג,⁵ וגם בהם התייחס בכבוד להאיש ולספריו. עוד נידון בכל זה בהמשך, אבל נעבור כעת לעצם הויכוח. כדי לשמור על הצביון של דו-שיח וויכוח שבו דגלנו בהתחלה, אצטט תחילה מה שכתבתי אני בקיצור בהסכרת התופעה הזו: בתוספת הפניות באותיות המציינים דברי השגותיו שאביאם אח"כ מחולקים לסעיפים:

נ"ל שהשינוי חל לא בר' מיכל ז"ל ולא בגינזבורג, רק במעמדם של בני תורה חובשי ביהמ"ד בקרב ההמונים בארה"ב וייחסם לאלו שהשתייכו לחוגים אחרים. ואבאר: בזמננו, שת"ל יד בני תורה תקיפה על עצמן בארץ ומחוצה לה, זה כמעט לא מובן אף לתושבי ארה"ב ק"ו לבני א"י, אבל היה פעם שבארה"ב הגבול בין האורתודוקסיה והקונסרביטיזם לא היה כ"כ ניכר להמון העם הנמצאים עליה, אפילו לישומי שבת וכשרות (עכ"פ באופן רשמי). מה גם, שבאותם ימים לא צפו עתידות גדולות לחיים יהודיים על דרך התורה והיראה. הזרם הכי חזק בקרב העם היה זה של ה'JTS', עד שבאו הרבנים הגדולים כמו ר"א קוטלר והאדמו"ר מסאטמאר ואחרים כמותם אשר שלח אלוקים לפלטה להחיות עם רב כיום הזה ת"ל. ובתנאים כאלו לא היה מוזר שאישיות כר' מיכל יפנה בכבוד למאן דהו כמו גינזבורג בעניינים כאלה בפרט שהלה היה גם שומר תו"מ ככל הנראה. והרי אמרו חז"ל בכגון זה 'שעה משחקת להם שאני'.

עתה נפנה לעיין בדברי הר' איתם ואכתוב מה שנראה לי להשיב עליהם. בציטוטים דלהלן שמרתי על לשונותיו בהערותיו עלי וכן בפרשנותו השונה להבנת העובדות, אבל חלקתי הכל לסעיפים והקדמתי מלות הסברה בכדי שיובנו לקורא הישר בנקל.

א] דמותם התורנית של מו"ל ספר מעלות התורה

כדי לחדד את השאלה - וגם את התשובה - ביררתי בהתחלה שבכלל אין לחשוב שזה ענין ספציפי לאנשים אלו, ולחפש פתרון השאלה בתהליך שינוי בדעותיהם של האנשים המעורבים, שכן זה בכלל לאל ענין, וכתבתי: נ"ל שהשינוי חל לא בר' מיכל ז"ל ולא בגינזבורג, רק במעמדם של בני תורה חובשי ביהמ"ד בקרב ההמונים בארה"ב וייחסם לאלו שהשתייכו לחוגים אחרים. ע"ז הגיב ר' איתם:

⁵ המכתבים מתוארכים מתקופת כהונתו של הגר"מ כרבה של וואטערבארי קונטיקט בשנות הארבעים המוקדמות. ראה בזה בספרו האנגלי של פרופ' מ' שפירא *Saul Lieberman and the Orthodox*, עמ' 30-32. בהערה 117 שם הרחיב הדיבור בדברים שרמז עליהם הר' איתם בקצרה אודות מאמרו של הרב גיפטר הנ"ל.

בגינצבורג ודאי לא חל שינוי; לומר שבגרי"מ לא חל שינוי זה בכל זאת לדעתי קשה קצת.

ואען ואומר על זה שאכן נראה לי שיתכן בהחלט לומר על הגרי"מ שחל איזה שינוי בהילוכו והשקפתו בחילוף הדורות והזמן,⁶ ואי"ז מגרע כלל מערכו התורני הנשגב כמובן. ואמנם כל כוונתי בזה היתה שאין לחפש פתרון השאלה באיזו שהיא תפנית שחלתה בהשפקותיו האישיות של הגרי"מ וכדו', שכן גם לו הכרנו רק הגרי"מ של אז לא היה בזה כדי לפתור הבעיה אם לא שהיינו מודעים למציאות שהיתה אז. הרי גם אז היה הגרי"מ אישיות תורנית מובהקת משורה ראשונה, פאר בני הישיבות ומרביץ תורה בהגדת שיעורים בישיבת תפארת ירושלים. גם עמיתו הר"נ וקסמאן, שכבר שירת ברבנות עשר שנים ואז שימש כמנכ"ל בישיבה בבלטימור היה ידוע כתלמיד חכם חשוב חניך ישיבות ליטא וגדוליה.⁷

ובכן, כשם שבאותה התקופה אף אחד לא היה יכול לטעות אז בעניין השתייכותו של פרופ' גינצבורג ל-JTS, כך לא יכלו היו לטעות בהשתייכותם של מוציאאי לאור ספר מעלות התורה. מכיון שכן עצם זיהוים של מוציאאי לאור ספר מעלות התורה כבני תורה הוא העומד בסתירה להשתתפותם עם אישיות כלוי גינצבורג לפי המציאות של היום. ואמנם שינוי מודים שהתשובה קשורה בהבנת המציאות כפי שהיתה פעם.

[ב] מעמד החברתי של בני התורה בשנות הארבעים

כאמור, לדעתי יש לראות פתרון שאלת היחסים שבין בני התורה לאנשים ממפלגות אחרות בבמעמד הסוציאולוגי של בני התורה באותם ימים. ויש להבין שהשינוי מימינו אנו לאותם ימים תלוי בעיקר במעמד של בני תורה חובשי ביהמ"ד בקרב ההמונים בארה"ב. למקרא דברים אלו הגיב ר' איתם:

⁶ ואולי ניתן להמחיש את זה מניתוח יחסו אל שארו הגרי"ד מבוסטון כמו שמשמע מלשון הסכמתו על ספר 'כריה שדה' לתלמידו הגר"נ גרינבלט, שבה תיאר שימושו כר"מ בישיבת 'היכל רבנו חיים הלוי' מיסודו של בן דודו הגרי"ד מבוסטון במילים אלו "בשנת תש"ב הייתי בבוסטון עם חבורה של בחורים מצויינים בתורה שאמרתי שיעור בפניהם". איני יכול להוכיח את זה אבל יש לי את התחושה שהשמת שם המוסד, ראשה ומייסדה אינה במקרה (כמדומני שגם בספר תולדותיו 'שר התורה' לא נמצאו שום פרטים מזהים).

⁷ השובה לשונו של הגרי"מ פיינשטיין במכתבו הנ"ל שתיאר ידיו הרב וקסמן כ'היקר והנכבד הרב הגאון איש האשכולות בעל הלב הרגיש והמחשבה המפותחת ואצילית'. כמו"כ במכתב שכתב רבו ה'עילוי ממיצ'ט' מניו יארק לר"א ראבינאוויץ גאב"ד לידא המתוארך י' כסלו תרפ"ח (צילום ממנו הועלה לפורום על העילוי באוצה"ח) כתב הוא בין השאר: 'עתה הנה נוסע ידידי האברך מיחידי הסגולה אשר פה מצויין בתורה ובמידות מהר"ר ניסן וואקסמאן נ"י'.

לתלות את כל השינוי "במעמד של בני תורה בקרב ההמונים" זה יותר מאשר פספוס המטרה. השינוי לא היה ב"המונים" אלא בבני תורה עצמם; רוצה לומר, מה שהשתנה הוא היחס של בני התורה למלומדים קונסרבטיבים וכיוצא בהם (כאשר בני תורה הם אותם בני תורה והמלומדים הקונסרבטיבים הם אותם מלומדים).

במקרה זו צר לי שלא הובנו דברי כראוי, וביותר אני מצטער שלא טרחתי לבאר כוונתי כנדרש. כשדיברתי על השינוי במעמד של בני תורה בקרב ההמונים ר"ל שבאותם ימים לא היו הבני תורה מגזר משל עצמם, אלא היוו פרט קטן בתוככי הציבור הדתי הרחב והוא לצד להשתלב עמהם במידת מה ברצון או שלא ברצון. זאת אומרת בדרך כלל אחד מעיר או שנים ממשפחה שהשתייכו איכשהו לחוג בני תורה מסויים, בכל זאת לרוב היו קרובי משפחתם ושכניהם ורוב האנשים אשר באו במגע איתם בכלל עמך וצאן מרעיתך מהטיפוס המפורסם של אותם ימים - יהודים אמריקאים (למחצה לשליש ולרביע - בדרך כלל כפי מידת בקיאותם בשפה האנגלית) דתיים הולכים בבטחה בכיוון של השתלכות בחיים האמריקאיים.

במצב כזה גם בני תורה אלו היו צריכים להשתלב עמהם - למשל: להתפלל עמהם בבתי הכנסת המודרניים שלהם, לחגוג אירועי הדינרים שלהם, לדבר בשפתם ולנהוג ע"פ הטקסים שלהם. ובמידת מה גם הסטנדרטים של הבני תורה תואמו לסטנדרטים של הציבור הרחב. לדוגמא: באותם ימים היו הישיבות רגילות להגיש 'חלב סתם' ופת פלטר לתלמידיהן, וכמו"כ היתה הישיבה באירועים שלהם מעורבת בלי מחיצה, ואין פוצה פה ומצפצף. בהסתכלות מאוחר נראות הנהגות זו מוזרות לגמרי בעולם התורה, אבל כשנשים על לב שעוד לא היה קיים מושג של 'עולם התורה' אז הכל מובן.

ואמנם ברבות הימים אכשור דרי ב"ה ונתרבו ספסלים ושגשגה אוכלוסיית הבני תורה עד שלאט לאט נעשו כקבוצה וחברה משל עצמם הניכרים והנבדלים בלשונם ובמלבושם ובמנהגם. הודות למאמצי גאוני גדולים בעלי ראות מיוחדת כמו הג"ר אהרן קוטלר והאדמו"ר מסאטמר (ועוד על זה בהמשך), נתגבשה קבוצת בני תורה עד כדי להיקרא עולם התורה בפנ"ע, וכתוצאה טבעית מכך דבר זה השפיע לטוב גם על הסטנדרטים שלהם, ומעתה קל היה להחזיק מעמד ברמה גבוה מזו של הציבור הרחב.⁸

לדעתי, מכיון שמלפנים גם הבני תורה היוו חלק מהאוכלוסיה האורתודוקסית הכללית, גם היחסים שבין בני התורה לאנשי מחקר ואקדמיה מפורסמים הקבילו להיחסים שנתקיימו בין אלו לבין הציבור האורתודוקסים הרחב שאליו השתייכו בני התורה. בשנות הארבעים (ואצ"ל בעשורים הקודמים להם) בדרך כלל היו יחסים טובים בין אנשים המזוהים כאורתודוקסים ובין אנשים המזוהים כקונסרבטיבים, ואצל מרבית העם (שהיו

⁸ יש לדעת דלאו כל אפין שוין, ולא הרי ישיבות ה'לייקוודיות' כשישיבות אחרות שהיו קיימות לפני מלחה"ע השניה. אלו האחרונות עדיין ניכרות בצורה ה'אמריקאית' שלהן. יש גם ישיבות (כמו רשת ישיבות ח"ח לדוגמא) ששומרות על צביון ה'אמריקאי' בגאוה וגאון, ואכמ"ל.

לרוב עמי-ארץ גמורים) לא היה הבדל גדול בין שתי המפלגות. באותם ימים לא היתה השפעת הרבנים גדולה ניכרת לעין, ודעת בעל הבית היא זו שהתווה הקו שעל פיו נהגו ההמונים, ובדעת בעל הבית דאז מנהיגי הציבור היהודי, ואצ"ל נציגם כלפי הוץ, היו המנהיגים הבלתי-אורתודוקסים.⁹ ובכן, באירועיים קהילתיים מכל המפלגות, חזון נפרץ היה לראות בין אורחי ונואמי הכבוד מנהיגים בלתי-אורתודוקסיים ידועים.¹⁰ בקליבלנד למשל, ידוע שלא היה אירוע יהודי כלשהי מכובד שלא הופיע שם המנהיג הרפורמי הידוע אבא הלל סילבר,¹¹ עד שנתייסדה שם ישיבת טלז וביטלו את הדבר, הודות לרוח חדשה שנפחו ראשי ישיבת טלז, הגרא"מ בלוך והגרה"מ קטץ, לתוך נשמת הציבור החרדי בקליבלנד.¹²

כמש"כ כבר לענ"ד הסיבות לכך היו שתיים בעיקר - עליונותם החברתית והפוליטית של הקונסרבטיבים מחד, וטשטוש הגבולות בעיני ההמונים מאידך,¹³ ועוד על זה בהמשך. בכל אופן, כתוצאה מכך אישיות כפרופ' גינזבורג היתה לא רק די מוכרת אבל גם די

⁹ השהו דברי העורך ב'הפרדס', גליון תמוז תשכ"ד, עמ' 4, שכותב "כאן במדינתנו, באמריקה, לפנינו מן הנמנע היה אפילו להעלות על הדעת ועל הדמיון, שמישהו אחר ושונה מטיפוסו של סטיפן ווייז או אבא הלל סילבר יהיו להופיע ב"בית הלבן" לדבר בשם הציבור היהודי".

¹⁰ ואמנם בכל זאת דומה שכבר בתקופה הנידונה לא היה קורה מצב כמו אותו משנת תרמ"ד שתיאר י"ד אייזנשטיין בספרו 'אוצר זכרונותי' עמ' 52, "ביום השבת שמעתי דרשת הרב הריפורמי דר. קויפמאן קאהלר בבית המדרש לחרדים של אנשי סובליק... ועל זה צעק הר"ר אברהם יוסף אש מבית המדרש הגדול ויאמר 'מה לשור המזיק ברשות הניזק'. כוונתו כי אורתודוקסים אינם רשאים להניח רב ריפורמי קיצוני כמו דר. קאהלר לדרוש בקהלתם". עוד על אודות היחסים שבין רבנים אורתודוקסים ורפורמים, ראה קימי קפלן, אורתודוקסיה בעולם החדש, מרכז זלמן שזר תשס"ב, עמ' 264-265. כמו שצויין שם היתה עבודתם המשותפת בעיקר בקשר לפעילות ציוניות, כשרבנים המזרחיים ניצלו השפעתם של מנהיגים רפורמיים פופולריים לטובת מגביות ונשפים עבור מטרות ציוניות. ואכן בשנות הארבעים היה דבר זה א' מעיקרי הבדלי הגישות שבין אגודת ישראל והמזרחי, ראה *They Called Him Mike*, Artscroll Mesorah 1995, pp. 194-195.

¹¹ בקשר להמצב בקליבלנד ראה מש"כ רי"ל זעלצער במכתב מטעם אגודת הרבנים בשנת תר"צ בס' תולדות רי"ה לעווענבערג רי"צ עווער, קליבלנד ת"ש, עמ' 180, "אלה האורתודוקסים אשר רבים הם הנוטים או כרוכים אחריו (=אבא הלל סילבר הריפורמי) או אחר ראבי גאלדמאן (=מנהיג קונסרבטיבי מקליבלנד) ואחר כל המינים מכל המינים". אבא הלל סילבר הנזכר היה בנו של הרב משה סילבר מירושלים, מי שהיה פעיל בהנהלת ישיבת עץ חיים בירושלים, ומחבר ספר חשוקי כסף. בספר היובל שהוקדש לו ע"י ריבלין ובעוד ספרים כמו 'מגנזי ירושלים' לר' פנחס גראייבסקי (חוברת המאה ואחת) יש לראות הנצחות למנהיג הרפורמי הנ"ל, ומן הסתם דבר זה נובע מאי היכרותם של בני ירושלים מאותה התקופה ברוח הריפורם שבאמריקה ואכמ"ל.

¹² ראה *Jew Vs. Jew*, Touchstone 2000, pp. 304-305, ששם תוארה תרומתה הדתית-חברתית של ישיבת טלז על רקע הכללי של מצב הדת בקליבלנד שלפני תקופת המלחמה.

¹³ ראה מש"כ בזה פרופ' שפירא בס' הנזכר עמ' 11-16. אחת מדוגמאותיו נתבארה בדברי ר' איתם להלן אות ח' ע"ש.

מקובלת בעיני ההמון האורתודוקסית עד כדי כך שמאמרו הקצר בראש ספר תורני לא היה מעורר שום חשד, ולהיפך, עשוי היה להשביח את המקח בעיני הקונים האורתודוקסים.¹⁴

ג] טשטוש הגבולים שתיחמו את הזרמים השונים בעיני דלת עם הארץ

למעלה כתבתי שהודות לטשטוש הגבולים שבין האורתודוקסיה והקונסרבטיביזם של אז, נוצר מצב שהראשונים לא התרחקו מן האחרונים ואדרבה התייחסו להם בכבוד. כתשובה לכך השיב ר' איתם:

על אף שבאותן שנים - שנות הארבעים - כבר היה ברור זה כמה וכמה שנים מי ומה הם הקונסרבטיבים בארה"ב (ואם "שומרי שבת וכשרות" לא תמיד ידעו לזהות את ההבדלים, הרי שרבנים, ודאי כאלה שמלמדים בשיבת רי"א, ידעו גם ידעו לחלק). עדיין נשמרו לא פעם גשרים בין הציבורים, בפרט כשמדובר באישים מפורסמים, כאלה שבצעירותם נודעו לעילויים בשיבות ה'ישנות' ורק אח"כ 'עברו צד'.

ואמנם העובדא שהרבנים כאלה שלימדו בשיבת רי"א ידעו היטיב לזהות את ההבדלים בין המגזרים השונים לא השפיעה הרבה על החיים המציאותיים בעולם העשייה. ידוע שבאותם ימים היו לשיבת רי"א ו-JTS כמה תלמידים משותפים דעיילי ודנחתי, וכמו"כ למרות שכבר בתחילת המאה הכ' שמרו הרבנים האורתודוקסים עוינות כלפי JTS, דבר זה לא מנע מהרבה מבני משפחות אורתודוקסיות ללכת להתלמד שם, כשביניהם נמנים גם בני רבנים ידועים. כמו כן ידוע שהרבה פעמים היו מוסמכי רי"א ובוגרי JTS מתחרים לאותם משרות רבניות בבתי כנסיות של שתי המפלגות כאחת.¹⁵ אין זה אלא משום שפני הדור כפני הכלב לפי הביאור הידוע,¹⁶ והמנהיגות הקהילתית היתה ביד בעלי הבתים שלא התעניינו הרבה בדעתם של הרבנים. אי לכך היתה השפעת הרבנים על הציבור הרחב מוגבלת מאד,¹⁷ והיות שאצל ההמון נתטשטשו הגבולים בין

¹⁴ מן העניין לציין שכשהוציא הרב ישראל פורת מקליבלנד ספרו מבוא התלמוד ח"ב בשנת תש"ב, הפיץ גם גליון פרסומת שהכיל תוכן עניינים ודברי הערכה לספר בעברית ובאנגלית. בעמ' 14 מגליון זה (עותק ממנו נמצא ברשותי) הדפיס בין השאר מאמרי הערכה מאת לוי גינזבורג ואבא הלל סילבר (המנהיג הרפורמי הידוע מקליבלנד). כנראה שלמאמרים כאלו התכוון הגר"מ גיפטר כשהתלונן במכתב הסכמתו להדפסה מחודשת לספרי הרב פורת (בס' 'מילי דאגרות' ח"ג עמ' רעה) "ויש להצטער שמצאו לנכון לפרסם דבריו בשבחה הספר יחד עם דברי כופרים ומינים למיניהם אשר דבריהם אינם אלא גורעים מערכו של הספר ושל מחברו".

¹⁵ ראה מש"כ פרופ' שפירא בס' הנזכר עמ' 16.

¹⁶ והיינו "בעקבתא דמשיחא ימוגר שלטון התורה, הדור יבחר את הדרך כראות עיניו, ופני הדור ירוצו לפני ההמון ככלב לפני אדון", מספר קובץ מאמרים לר' אלחנן וסרמן (עמ' קטו) בשם ר' ישראל סלנטר ע"ש.

¹⁷ ראה קימי קפלן, אורתודוקסיה בעולם החדש, מרכז זלמן שזר תשס"ב, עמ' 320 שציטט מדברי ר"מ בר-אילן בלשון הזה: כשמסתכלים אנו בחיי היהודים במדינה זו, וכן ביתר

הקונסרבטיבים לבין המכונים אורתודוקסים, ממילא לא היה לאל ידם של הרבנים להציב גבול אלמנה, ונשארו ידיעותיהם בעולם האצילות. דוגמא מוצלחת לכך תשמש מחאתו של א' מראשי ישיבת רי"א, הרמ"א פאלייטו, על שנציגי ישיבת טלז התפארו בפומבי בהצלחת א' ממפורסמי בוגריה, לוי גינזברג דנן, מבלי להסתייג מכך שאין הוא מייצג לנכון חינוכו הטהור של הישיבה. מחאה זו שלא מצא לה אוזן קשבת בציבור הרחב מובאת במלואה להלן בסעיף ז' ע"ש, והיא מאלפת מאד לעניינינו.

יש לציין שלפעמים אנו רואים שהרבנים שהתנגדו ל-JTS מתחילה, כשבניהם הלכו לשם אח"כ הסתדרו עם זה והתפשרו עם המציאות באונס או ברצון. ולדוגמא אנו מוצאים אישיות כד"ר ישראל צבי (Israel Herbert) לעווינטהאל שנתחנך והוסמך ב-JTS למרות שאביו הידוע הרב דוב אריה לעווינטהאל (הגאב"ד דפלדלפיה) היה בין המתנגדים ל-JTS ומייסדו ד"ר שכטר, ולבסוף גם הוא היה מתפאר בהצלחותיו של הבן,¹⁸ והוא לא היה היחיד. גם הנשיא של JTS עצמו, ד"ר לואיס פינקלשטיין, היה בנו של רב חשוב ות"ח מובהק, הר' שמעון יצחק פינקלשטיין, והא מצדו היה מחשיב את בנו ומתפאר ברמת התורה ויראת שמים שלו.¹⁹

ד] מעמד של עולם התורה לעומת מעמדם של הזרמים האחרים

על מה שכתבתי ששפלות מצבם של האורתודוקסיים היתה תוצאה מעליונותם של החוגים האחרים, ושאו היתה תנועת הקונסרבטיבים הזרם הכי חזק בעם, השיב ר' איתם:

אגב, גם היום הרפורמים והקונסרבטיבים הם "הזרם הכי חזק בקרב העם" היהודי בארה"ב, ההבדל הוא רק ש*אתה* כבר אינך כולל בתוך "העם" את הנוהים אחרים.

גם מבלי לדעת מספרם המדוייק (מה שבלא"ה קשה מכיון שמבחינה הלכתית ביניהם נמנים גם אינם-יהודים), פשוט וברור ש'זרם חזק בקרב העם' נמדד לא בכמות אלא

המדינות, רואים אנו את המחזה המוזר כי אע"פ שיש ביניהם בעלי השפעה רבה, בעלי ידיעות חשובות, בעלי שפה ולשון, בעלי מרץ יתרה, וגם אנשים רבים אשר להם שם על פני חוץ, בכ"ז כולם מודים שהשפעתם הכללית בתור מפלגה שלמה ובני שיטה מסוימה, מעטה היא מאד.

¹⁸ ראה מש"כ בזה פרופ' קימי קפלן במאמרו *The Life and Sermons of Rabbi Israel Herbert Levinthal* בתוך *AJH* 87(1) 1999, עמ' 2-7.

¹⁹ ראה למשל בעמוד ההנחה בראש ספרו 'עין יצחק' ששם קוראו "בני היקר הרב הגדול בתורה ויראת שמים" (וכע"ז בעמ' טו שם). ועי' לו עוד שם בעמ' יג שכתב: "גדלנו את בנינו ובנותינו בדרך התורה והמצוה, כולם המה שומרי שבת וטהרת המשפחה כמו בארץ ישראל הק', כולם מלומדים בתורה ובחכמה, משפחה יחידה היא באמעריקא לתורה ולתעודה ולכל מדה חמודה". וכן ראה מש"כ פרופ' קימי קפלן בספרו 'אורתודוקסיה בעולם החדש', מרכז זלמן שזר תשס"ב, עמ' 244-245 בקשר לבניהם של רבנים שהלכו ללמוד בסמינר לרבנים ע"ש שכטר (JTS).

באיכות. בימים אלו לא מעטים הם האומרים שעיקר עיסוקה של המנהיגות הריפורמית והקונסרבטיבית היא בבעיית החזקת הנוער, ואין פלא אפוא אם היא מטפחת כף על ירך כל היום ומתלוננת על דרדור מספר החברות שלהם.²⁰ בהתאם לכך אנו רואים זרמים אחרים שהם מטכסים כל מיני עצות לבסס עמדתם, ובכלל זה גם חיקויים מדרכי החרדים בשמירת איזו מצוות ותפילה וביצירת ישיבות מדרשיות וכוללים וכדו'.

אכן כהיום הזה המטוטלת זזה ת"ל וכבר לא מוצדק לראות בהרפורמים והקונסרבטיבים 'הזרם הכי חזק בקרב העם'. תופעה בלתי ניתנת להכחישה היא שבמשך חמשים שנה האחרונות עדים אנו לכך שבעוד שהזרמים הלא דתיים פוחתים והולכים, הרי שהאוכלוסייה הדתית הולכת וגוברת. מכיון שכן אף אחד לא צריך להיות מופתע אם התעוזה הדתית הבאה ממודעת עצמית הולכת וגוברת בהתאם.

[ה] הידרדות מצב הדת באמריקה לפני תקומת עולם הישיבות והחברה החרדית

לא ראה ר' איתם בעין יפה ההסבר שלי לקשר מעמדם החברתי של האותודוקסיים עם מצבם הדתי, וזה אשר השיג על דברי:

שוב, אגב רצונך] להסביר את העניין בתירוץ השחוק שאמריקה כאילו היתה אז עדיין מדבר שממה מבחינה רוחנית - אני נצרך להפנות לדברים ציניים שכתבתי כאן באשכול אחר על בובע-מעשה דומה, מהסוג שאיתו מנסים לתרץ היום כל הבדל בין יהדות ארה"ב - החרדית! - של פעם לבין מה שמקובל באה"ק וכיום גם בארה"ב.

וזה אשר כתב שם ר' איתם בקשר להעיר שיקאגא:

...בה ובסביבתה היו באותה תקופה מאות אלפי יהודים, מהם מספר חמש-ספרתי של שומרי תורה ומצוות, ובהם עשרות רבנים ואף הסתדרות רבנים מקומית, כולל כמה רבנים מפורסמים וממנהיגי אגוה"ר הארצית, ואפילו אי אלה אדמו"רים, וכמה ישיבות קטנות וגם גדולות.

באמת חושבני שנתונים אלו הם מוגזמים גם כלפי השיקאגא של שנות החמישים שעליהן דיברו באותו אשכול (וזה גם מבלי להתחשב בהשתנות המושגים מאז ועד עתה, ולפי מושגי זמנינו היינו מגדירים העובדות אחרת בלשון המעטה - הרי רק מעט מזער מה"מספר חמש-ספרתי" של שומרי תו"מ היו חובשי כיפה ברחוב, וכמו כן הישיבות הקטנות שעליהן דיבר היו כאלו שלמדו בהן בנים ובנות יחד וכו' וכו'), אבל כך או כך אין לערוך שום דמיון בין מציאות של שנות החמשים-ששים להמציאות של שנות השלשים-

²⁰ השוה דברי הגרי"ד סולובייצ'יק בס' *The Rav, Ktav 1999, vol. 2 p. 234*, "הגיל הממוצע בבית הכנסת האורתודוקסי נמוך מזה שבבית הכנסת השמרני, והוא בוודאי נמוך מזה שבבית הכנסת הרפורמי. הם לא הצליחו לגדל דור חדש, אנהנו הצלחנו" (תרגום שלי).

ארבעים, ואין להעלות על הדעת שהמצבים של שנות החמישים-שישים משקפים המצבים של שנות השלושים-ארבעים שעליהן נדברנו כאן כלל ועיקר.

אחרי המלחמה נהרו פליטים רבים לערים הגדולות, והם הביאו לרגלם שינוי גדול לפני הקהילה האורתודוקסית בכלל, והם ובניהם ביססו עמדת עולם בני הישיבות ההולך ומתחזק ומתחרד.²¹ בלי ריבוי האוכלוסיה ע"י פליטים אלו, ספק גדול אם היה בכלל אפשרי שהחלום על היווצרות עולם התורה היה מתגשם במדה שהיא אכן התגשמה. לא רק ריבוי האוכלוסייה תרמו פליטים אלו, אלא גם עזרו הרבה בעיצוב רוחם של בני התורה בחרדיותם.

יש לזכור שהמהגרים הראשוניים שבאו לאמריקא, מרביתם היו כאלו שלא דאגו כ"כ לעתידם הרוחני, ולא הטו אוזן קשבת לקול המזהירים מללכת אל ארץ לא זרועה. ואמנם אלו שהגיעו לשם לאחר המלחמה באו אנוס ע"פ הדיבור, ובניהם בני תורה רבים, עולים ברמתם הרוחנית על אחיהם שבאו לפניהם. וכמו כן יש לדעת שאותם פליטי מלחמה הדתיים היו לרוב הונגרים, ובמיוחד הרבה כאלה ששיטת ההתבדלות תואמה לרוחם במיוחד [ואשר על כן כהיום הזה עולם התורה ה'ליטאי' (כביכול) בארה"ב הוא באמת בעל אופי הונגרי במדה ניכרת, ואכמ"ל]. מכיון שכן, בשום פנים אין להשוות המציאות של שנות השלושים והארבעים טרם בא זרם הפליטים אל קרבנה של האוכלוסיה האורתודוקסית, למציאות של אחרי כן כשכבר תפסו מקומם בתוכה ותרמו רבות לצביונה החרדית. ואשר למציאותה האמיתית של האורתודוקסיות של אז, הדברים ידועים למדי ואין מן הצורך לחזור על זה כאן, ולעניינינו יספיק מש"כ הג"ר אלהן ווסרמאן (שכידוע היה מבקר חריף למצב הירוד של הדתיות באמריקא):

ראיתי באמריקא אנשים שמסורים בלב ונפש ליהדות ויודעים איך להלך בחינוך, וגם עם ילדיהם הצליחו. **ברם, הם אינם אלא מיעוט קטן**. ואשר למצב הישיבות

²¹ הדבר מתועד בכל הספרים והמחקרים העוסקים בזה, וראה לדוגמא מש"כ בכגון זה פרופ' גוראק במאמרו בתוך *The American Synagogue*, Cambridge 1987, pp. 64-67. ראה במיוחד הקדמתו של הרב יהודה דוד בלייך לספרו *Contemporary Halakhic Problems*, Vol. 7, pp. 8-11, ששם תיאר בהרחבה מצב האורתודוקסיה בארה"ב לפני המלחמה והתפנית שחלתה בה אחרי המלחמה. ועוד העיר בזה בספרו 'בנתיבות ההלכה' כרך ד' עמ' קפב, וז"ל: "מהנסים הגלויים היא איך שהחזרה העטרה ליושנה אצל מספר חשוב של ילידי מדינה זו שעלו מעלה מעלה במעלת התורה והיראה ואכשר דרי שיפה כח הבנים מכח האבות שנעשו לומדי תורה ומדקדקים במצות כמו בדורות מקדמת דנא. השתנות זו היא פרי עמלם של ראשי ומבוגרי הישיבות משארית הפליטה. יש מהם שפעלו והצליחו מצד מהותם והיותם בזה שע"י עצמם דמותם והנהגתם נתבטא "כזה ראה וקדש", ואותם ילידי המדינה שצמאו למים נמשכו אחריהם, ויש מהם שראו שכדי לקרב לבבות שאינן מתעוררות מעליהן נחוץ להשתמש במדת חנוך לנער על פי דרכו, לשוחח עם נוער כזה בלשונו ולהבין התרבות שבה נתגדל". (דומה שתיאורים אלו הולמים בעיקר תרומתם של הג"ר אהרן קוטלר מחד, והגרי"ד סולובייצ'יק מאידך, ועוד נעמוד להלן על הבדלי גישותיהם).

קטנות - ז"א ה'תלמודי תורה' כפי שנקראו אז - ועל הישיבות הגדולות בו יאמר הג"ר אלחנן שם "באמריקא ישנם מוסדות לתורה - ישיבות ותלמודי תורה - שהם ההיפך של התורה... וצריכים להזהר כשמעבירים ילד ללמוד בישיבה או ת"ת אמריקאים.²²

וכאן ראוי להביא אנקדוטה אישית: פעם שאלתי ראש ישיבת קמניץ בירושלים הג"ר יצחק שיינר הי"ו על אודות חינוך התלמודי תורה בעיר מולדתו פיטסבורג (אחרי שראיתי איך שהגרמ"ש זיוויץ מתפאר בהם בהקדמת ספרו מטה אהרן) והוא הגיב במרירות שקרוב הדבר לומר שכל יגיעתם היתה לריק ח"ו, וכמעט לא נשאר מהם שום פירות ר"ל. ועוד אנקדוטה אחרת: בעקבות האשכול על הרב ישראל פורת מקליבלנד הלכתי לבקר בביהכ"נ 'טיילור רוד סינאגוג' אשר בקליבלנד (מקום רבנותו של הרב פורת בערך משנות השלושים עד שנות החמישים) וראיתי שם על הלוח תלויות פורטרטים רשמיים שעשו מהרב יושב מוקף בוגרי התלמוד תורה (בנים ובנות) של כל שנה ושנה, והכרתי שם של אחד מהבוגרים כרופא שיניים דתי בעיר קליבלנד. שאלתי אותו אח"כ אם הוא ניהו מי שמופיע שמו בתמונה שם, וכשענה לי בחיוב שאלתי אותו האם מלבדו היו עוד שהמשיכו לחיות חיים דתיים, והוא נאנח וענה בשלילה.

ו] פעילותם של הרבנים וראשי הישיבה בגידול דור החדש של בני תורה

הדבר מובן לכל מי שמכיר את הנושא ששגשגו של עולם התורה החל בממדים גדולים רק אחרי שנות המלחמה כשנהרו פליטים רבים לארה"ב והתרכזו בערים הגדולות כניו יורק ושיקאגו. כמו"כ לא מוגזם להגיד שהחברה החרדית-הישיבתית חייבת את נפשה למאמצי הגדולים פליטי המלחמה שבאו לארה"ב וייסדו שם ישיבותיהם המפורסמות בבלטימור קליבלנד וניו יורק ועוד - כשישיבת הג"ר אהרן קוטלר בלייקווד מתנוססת בראשן.²³ ואמנם שאלה נכונה בפיו של ר' איתם (בעצמו נין לא' מגדולי הרבנים שבארה"ב כידוע):

זה נכון שעיקר השינוי חל אחרי המלחמה, אבל האמנם לפני כן לא היו רבנים גדולים?

התשובה לכך היא: בטח היו גם היו, אבל כאמור השפעתם של הרבנים היתה אז זעומה מאד. לנוכח ההידרדרות הרוחנית החמורה של הדור לא מצאו לאל ידם להשפיע על הילוך רוחם של בני הדור החדש.²⁴ ואמנם חשוב לדעת שניתן להגדיר שלוש מידות

²² בס' קובץ מאמרים, ח"א, עמ' קיד.

²³ ראה מש"כ בזה פרופ' י' ליבמן במחקרו "Orthodoxy in American Jewish Life" בתוך *American Jewish Yearbook* (1965) pp. 67-69.

²⁴ היטיב להגדיר את זה הסופר ר"מ גליקמן-פרוש בספרו 'איש ההלכה והמעשה' (ירושלים תש"ז, עמ' 20): "למרות זה שאגודת הרבנים כבר נתיסדה בשנת תרס"ב להרים את קרן התורה בארה"ב ולבער את ההפקרות והאנדרלמוסיה משדה הרבנות, עדיין לא עלה בידה לשפר את המצב ביסודו. אז התרכזו מסביב לאגדת הרבנים גדולי תורה ורבנים מפורסמים

בגדולים אמריקאים של אז. מרבית הרבנים ראו המצב החמור בדתיות המתדרדרת של אחיהם ואמרו נואש. הרימו נס לימוד התורה ושמירת שבת וטהרת המשפחה ועוד בדרשותיהם ככל שיכלו, אבל רוב העם לא הטו להם אוזן קשבת. לא היה בכחם לעמוד נגד הזרם, והם הוכרחו להסתפק במועט ולהתפשר ולשמוח אם ילדיהם וילדי קהילתם לא התבוללו לגמרי רח"ל. עובדא מכאיבה היא שמהרבנים הדגולים הרבים ששרתו על אדמת ארה"ב במחצית הראשונה של המאה ה'כ', רק למעט מהם יש צאצאים שומרי תורה ומצוות כיום. היו גם מעט רבנים מודרניים שהתאמצו למזג אורתודוקסיות עם מודרניות אמריקאית, אמנם בהרבה מקרים, למרות רוב פרסומם ואהדת הצבור להם, שימשו כל טרחתם רק כתחבושת לשעה. ואולם מעט מהם אכן הצליחו בממדים גדולים,²⁵ ובראש אלו מתנוסס שם הגרי"ד מבוסטון לתפארה שהוא נתן ביטוי מודרני ללימוד התורה, ורק הודות לאישיותו הכבירה ולכשרונו הגדול החזיקה ישיבת רי"א מעמדה בקרב העם והצליחה לגדל שעשועיה להניב פירות ופירי פירות בצלמה ובדמותה.²⁶

[...] ביניהם הרבה בקיאים בש"ס ופוסקים - בכל זאת זעומה היתה השפעתם על על החיים הצבוריים של היהדות האמריקאית".

²⁵ בדרך כלל היו אלה חניכי ישיבות ליטא שבאו צעירים יחסית לארה"ב, ועקב כך הצליחו להחדיר בלבם של בני הדור האמריקאי הצעיר מידה של אהבת תורה ויראת שמים אם מעט אם הרבה. בייחוד ראוי לציון בהקשר זה עבודת חייו של הרב פנחס טייץ גאב"ד אליזבעט ניו ג'רזי. עליו ועל מפעליו ראה ספרה של בתו, גברת בלאו, *Learn Torah, Love Torah, Live Torah, Ktav 2001*.

²⁶ ראוי לציון כאן מש"כ הר' עמנואל פלדמן בס' דרשותיו, *The Biblical Echo* (Hoboken 1986, p. 194), שסקר בקצרה נושא דיונינו ונגע בכמה נקודות שנאריך עליהן בהמשך, והתמקד בעיקר בתרומתו של הגרי"ד, וז"ל שם (בתרגום הפשי): "כאשר יכתב לדור אחרון אודות התערורות מפתיעה של האורתודוקסיה האמריקנית במאה העשרים, יצביעו ההיסטוריונים על תרומתם המגוונת של ראשי הישיבות והאדמורים החסידיים, יחד עם ניצולי מלחמת העולם השנייה, שהביאו עמם את העקשנות והחזון, אשר היו הזרזים להתחדשות היהודית באמריקה. בתי הספר שהקימו, הישיבות שטיפחו, הדוגמאות האישיות שהציבו, ותחושת ביטחון העצמי שהם יצרו - כל אלה גרמו לגייס החדש של היהודים, שהם החלוץ של האורתודוקסיה המתהפכת של ימינו. באותו הזמן ההיסטוריון גם יצטרך להבין אמת מתוחכמת יותר: והיא הגישות המיוחדות ודמותם האישיות של מנהיגים כמו הרב סולובייצ'יק שסיפק את המסגרת והמודל האינטלקטואלי שבאמצעותו יוכל היהודי החילוני למצוא את דרכו חזרה למסורת... ההדגמה שלו על האוניברסליות של התורה המוצגת עם כזה בהירות הנפש ותשוקת הלב תרמה אף היא לאין שיעור לחיזוק הקהילה האורתודוקסית אשר היתה מדוכה ומושפלת מכל עבר. באופן מיוחד היה לו השפעה רבה על הרבנות האורתודוקסית מאומנים באמריקה - שלא כולם נמנים על תלמידיו אבל כולם מתהנים רבות מתורתו. כך ימצא ההיסטוריון שהוא היה האדריכל של הגשר שעליו יכלו יהודים מסורתיים רבים לשוב לחיק התורה, וגם אחד ממעצבי ההשקפה והחשיבה של רוב המנהיגות היהודית המסורתית". לא אפונה שהאידנא יביטו רבים מבני התורה על תיאור שכזה כמופרז ומוגזם, אבל דומני שבזמן כתיבת הדברים לפני ארבעים שנה מעטים היו מערערים על עקרוני התיאור. ואי"ז אלא מפני שככל שהיתה נחשבת תרומת הגרי"ד כתרומה חשובה, הרי שבגיבוש עולם התורה בממדים

ואמנם אלו ואלו לא היו יכולים לדמות בנפשותם שלעתיד תהיה תקומה לבני התורה ובני הישיבות באדמת מדינת הזהב, וכולם פה אחד ענו ואמרו שלפי פני מצב הדתיות באמריקה היו לא תהיה עוד במדינה החדשה המושג של עולם התורה חרדי כמו שהיה פעם באירופה. כולם - חוץ מאחדים בודדים בעלי ראייה מרחיקה לכת ובעלי כתפיים רחבות שהעיוז לחלום על השתלת קהילה דתית מובדלת באדמת נכר. אצל ראשי הישיבה היה זה בנוסח ישיבתית, ואצל האדמורים היה זה ברוח חסידית, אבל הצד השווה שבם ששמו להם למטרה להבדל מהזרם האמריקאית וליצור קהילה דתית עצמאית. בודאי היו עוד, אבל לית מאן דפליג שבראש רשימת גדולים אלו מתנוססים שמם של הג"ר אהרן קוטלר מהד,²⁷ והאדמו"ר מסאטמאר מאידך.

בצדק יאמר שגם לפני הגעת הג"ר אהרן לחופי אמריקה כבר נזרעו זרעוני צמיחת העולם הישיבתי בחזרתם של מספר לא מבוטל של תלמידים אמריקאים מישיבות אירופאיות, והשוה לשון מכתבו של הגר"מ גיפטר לרבו שכבר בשנת תרח"צ כותב "לדעתי יש לראות כבר יד ההשגחה המתכוננת מרכז חדש לתורה וליראה במדינת אמעריקא, לאט לאט נעתקים בני תורה מהכא להתם".²⁸ ושם (עמ' רפב) עונה לו רבו הגר"מ א פאליעונו בבטחה "כנראה ודאי יעשה מרכז גדול של תורה באמריקה בעתיד היותר קרוב". ואמנם נצרך היה עדיין לאישיות כהג"ר אהרן שמסר נפשו ללחום כדי להקיץ ישנים מתרדמתם מבלי להחמיץ השעה בכדי להוציא הרעיון מן הכח אל הפועל.

שאיש לא היה חולם עליהם אז, ממבטם של בני תורה אלו נעשה כאילו עלתה לה תרומתו זאת באחד ומאה. להשלמת הנושא אראה לנכון לציין שלענ"ד ההתנגדות החריפה כלפי הגר"ד בחוגי בני הישיבות בדורות האחרונים אינה לוקחת בחשבון המצב המציאותי של אז, ושאלמלא הוא היתה תורה משתכחת לגמרי ח"ו ממרבית היהדות האורתודוקסית האמריקאית כזו שלא השתייכה לזרם החדש של בני הישיבות. גם מן הנכון לציין שגם היחס אליו מצד גדולי התורה ובני הישיבות השתנה בהתאם להתגבשות עולם התורה, וטרם היווצרו של עולם התורה דהאידנא היו כולם משבחים ומפארים אותו כא' מגדולי מנהיגי היהדות האורתודוקסית הכללית (ונציגה התורני בעיני העמים והשרים), ואח"כ כשכבר נתגבשה קהילה נפרדה ישיבתית בעל מודעות עצמית, אז החל תהליך הרחקה מהאיש והמוסד שלו. ובעבר כתב ר' איתם בענין זה במק"א "בדור הרלוונטי מתייחסים לדמות עצמה אבל בדור אח"כ מתייחסים למה שנמשך ממנה, וזה גם המצב ביחס לעולם הישיבות והגר"ד ס", ואמנם מכל מה שנתברר הוברר שהענין מורכב יותר, והוא יותר מובן במש"כ במאמר הנוכחי, ואכמ"ל.

מן הנכון לציין כאן בייחוד הערכתו של הגר"א הנקין, מחשובי הרבנים בניו יארק בשעתו וזקנו הנערץ של ר' איתם ז"ל, על אישיותו ומפעלו של הג"ר אהרן קוטלר, כפי שבאה לידי ביטוי במכתב לרבו הגר"א ז' מלצר הנדפס לאחרונה ב'שנות דור ודור' ח"ה, עמ' תקיד, בו כותב כלשון הזה: "דברתי אתמול עם חתנו הגר"א נ"י - הוא עמוד התורה וגם עמוד היהדות בכלל - רוח החיה בכל התעוררות נשגבה".

ספר מילי דאגרות, ח"ב, עמ' רפ. יש לציין שכבר במאה הקודמת אנו מוצאים בחורים אמריקאים בישיבות באירופה, השוה דברי ד"ר ש"ז ליימאן בזה במאמרו "Three Lists of Students Studying at the Volozhin Yeshiva in 1879", *Turim: Studies in Jewish History and Literature* (N.Y. 2008, pp. 1-24).²⁸

ואמנם על חשבוננו נזקף הזכייה גדולה בייסוד עולם התורה - עולם בני הישיבות שכה שגשגה ת"ל בחמשים-ששים שנים האחרונות.²⁹

ראוי לציין שעצמאותו של עולם התורה נמדדת בהמעמד הסמכותי שהעניקו לראשי הישיבה. יחד עם התגבשות עולמם של בני הישיבות תחת חסותם של ראשי ישיבה גדולים אלו, נתקפחו רגלי הרבנים האמריקאים במדת מה. אם עד עתה היתה להם סמכות תורנית בעיני בני התורה, הרי מעתה לא נתנו בני התורה אמן אלא בראשי הישיבות שלהם.³⁰ לפעמים גם הרבנים לא ראו בעין יפה שיטת התבדלותם של בני הישיבות מה שגרם להגברת המתחים בין שני הצדדים. מתחים אלו באו לראש בהלוייתו של הגר"א קוטלר כשתלמידיו לא נתנו להם להג"ר אליעזר סילבר, שהיה ראש אגודה"ר ומזקני וחשובי הרבנים האמריקאים כידוע, ולהג"ר יוסף אליהו הנקין, גם הוא מגדולי רבני אמריקה, להספיד את רבם. מאורע זה הדגים את הפער שבין רבני אגודת הרבנים מטיפוס הישן לבני דור החדש מעולם הישיבות.³¹

בהקשר זה ראוי להביא אמרתו השנונה של הג"ר אליעזר סילבר בהשוואת תופעת הקנאות שבליטא ושבארה"ב. מדובר בנאום שנשא לרגל חגיגת יובל השמונים שלו בשנת תש"כ, שבה השתתפו מרבית רבני אגודה"ר וראשי הישיבות. מתוך חוש ההומור שחונן בו הוא אמר אז כדברים האלה על המצב המשתנה בעולם הרבני:

באירופה היו תמיד כמה קנאים בכל קהילה, אבל אצל אגודת הרבנים יש עכשיו מצב חדש - ארגון שכל כולו קנאים. הקנאות יש לה את מקומה בחיים, אבל זה לא מתאים בכל הזמנים. אילו היה פנחס מתנהג בצורה זו כל הזמן, הוא מעולם לא היה זוכה לברכת 'הנני נתן לו את בריתי שלום'.³²

²⁹ וראיתי לר' דוד איידנסאהן בספרו *The Torah That Was, The Torah That Will Be*, Monsey 1998, p. 258, שהציע עוד תרכיב לקחת בחשבון, והוא שעד שנות החמישים לערך הרוח האמריקנית היתה רוח של פולחן לקידום המדע ובלהיטה אחרי חומרנות וכתוצאה מכך הורגשה ברחוב נחיתות גמורה דתיות בכל מידה שהיא, ובמצב כזה כמה קשה היה ליצור תרבות חדשה הצמודה בעיקר לעיסוק בתורה ויראת שמים. ואמנם באמצע שנות החמישים החלה מהפכה תרבותית כללית, ומני אז החלום של תרבות ישיבתית היה יכול להתגשם ולהפוך למציאות.

³⁰ ראה מש"כ ר"ש עלברג, חבר באגודת הרבנים ועורך מכ"ע 'הפרדס', להתלונן על כך במאמרו שבראש הגליון לחודש סיון תשכ"ב.

³¹ גם על זה התלונן עורך 'הפרדס' במאמרו שבגליון לחודש כסלו תשכ"ג (עמ' 40), וראה על כך בביוגרפיה שכ' אהרן רקפת-רוטקוף על הרב סילבר *The Silver Era*, Feldheim 1981, pp. 298-300.

³² ע"פ אהרן רקפת-רוטקוף *The Silver Era*, Feldheim 1981, p. 297.

[ז] ההערכה ההדדית נובעת מעובדת גידולים משותפים בישיבות ליטאיות

כבר נרמז בדברי ר' איתם למעלה אות ג' השערתו המעניינת שיש לראות הערכתם של רבנים ליטאיים למלומדים קונסרבטיביים על רקע גידולים משותפים שלהם כתלמידי ישיבות ליטא. ועוד הרחיב בזה בדברים אלו:

באותו דור, שמרבית המלומדים הללו [=מלומדים גדולים שהיו אמנם מזוהים עם הקונסרבטיבים וכיוצא בהם"] גדלו בצעירותם בישיבות ליטא "כתף לצד כתף" עם מי שנשאר בנתיב התורה והאמונה, היו המושגים שונים למדי והיתה האווירה אחרת וטרם נוצר פירוד חברתי חותך אף כשמדובר בכאלה שסטו הרבה (בעיקר בענייני אמונות ודעות). מה שאין כן דור אחד מאוחר יותר, כשכבר נותק הקשר בין מצעי הגידול של שני הצדדים.

אמנם זה נכון במדה מסוימת, אבל ברור שהעובדא של גידולים משותפים אינה יכולה לפתור הבעיה. הרי היחס החיובי יחסית בין המפלגות השונות לא הצטמצמה רק לאלו שחונכו בישיבות ליטא, אלא היה מושרש בעצם הילוך חייהם של האוכלוסיה האורתודוקסית כולה כמו שנתבאר למעלה. כמו"כ יש לציין שיחסים אלו נמשכו במדת מה גם עם איזה מהמנהיגים הריפורמים שלא למדו כלל בישיבות (לדוגמא הרש"י פינקלשטיין הנזכר למעלה סיפר באוטוביוגרפיה שלו³³ על ידידותו עם אייזיק מ' ווייז, מנהיג ריפורמי ידוע מסיניסניטי,³⁴ וכמו כן רבנים כמו הרב פורת היו מיוחדים עם דברני הריפורם בעירם כמו אבא הלל סילבער הנזכר.³⁵)

וממקום שבא, כבר הובאה למעלה בתחילת מאמרנו הדגמתו של הר' איתם מיחסי הגר"מ גיפטר למלומדים מסוגו של גינצבורג, להראות על היחסים הטובים שבין המפלגות השונות. והרי הגר"מ ג' עצמו לא למד כתף לתד כתף עם אף אחד מהמלומדים שאליהם התייחס בכבוד. ושמא תאמר היות והוא למד בישיבת טלז הרגיש איזה קשר-אישי עם גינצבורג שלמד אף הוא בטלז (ארבעים שנה לפני כן), ההיפך הוא הנכון, שכן קוראים אנו במכתב שכתב הגר"מ א פאלייעוו לתלמידו הגר"מ גיפטר **בהיותו לומד בטלז** כדברים דלהלן שאני מצטטם במילואם עקב תרומתם החשובה לנושא דיונינו:

כנראה אין קץ לשטותם של באי כח הישיבה טעלו בניו יארק: בהקאנווענשן שהיה להסתדרות תלמידי ישיבת טעלו בחורף זה כתבו בעתונים על דבר גדלה של ישיבת טעלו ומנו את הגאונים שיצאו ממנה **ובין הגדולים האלו מנו גם את ראש קוצצי בנטיעות**

³³ בתוך *American Spiritual Autobiographies*, New York 1948, בעריכת בנו הנזכר.

³⁴ בשים לב לבמה שבה נתפרסמו הדברים, מאד מובן מה שלא הזכיר שם פרט מעניין אותו מסר בנו בהקדמה לספרו 'שיח תפילה' על סידור התפילה, דהיינו "היה מקרבו בתקווה שאולי יחזור בתשובה, ולכל הפחות יימנע מלעשות דברים מכוערים ביותר".

³⁵ ראה כאן: <http://www.clevelandjewishhistory.net/people/porath-silver.htm>, וביתר פירוט בספר 'משכנותיך ישראל', ירושלים תשע"ז, עמ' 83-85.

ומגדל דור של קוצצי בנטיעות הוא לוי גינזבורג מהסמינריה של שעכטער ואותו מנו בנשימה אחת עם הגאון ר"י בלאך אב"ד ור"מ בטעלז ועוד רבנים גדולים. השמעת? האומנם יש לה לישיבת טעלז להתפאר ב"פרי נחמד" זה שיצא ממנה. ועוד יתרה עשו כי מנוהו לסגן נשיא הכבוד וכתבו עליו שעל ידו שורר בהסמינריה של שעכטער רוחה של טעלז. זאת אומרת שאם נחפוץ בנוא יארק לדעת את מהותה ותכנה של טעלז עלינו רק להכנס להסמינריום ולהביט על ה"תנאים" שלומדים שמה ואז נראה את טעלז בכל הדרה. האין זה שחוק מכאיב לב לשמוע דברים כאלו נאמרים בהקאנווענשאן ולראותם מוכרזים בקולי קולות בהעתונים? כמה מהעלבון התורה יש בזה.³⁶

במענה למכתב רבו מגיב הגר"מ³⁷ על 'מעשה הנבלה' הזה, ומודיע לרבו שהעלה אותה לדיון עם מנהלי הישיבה שהבטיחו להזדקק לה. וא"כ ברור שלא ההזדהות עם פרופ' גינזבורג כחברו לספסל הישיבה היא שגרמה לו להגר"מ גיפטר להיחס אליו בכבוד. ואמנם מעתה מתבקשת השאלה ביתר שאת מה ראה אח"כ להיחס אליו בכבוד ובהערצה. לענ"ד אין להתעלם שבענין זה הושפע הגר"מ ג' מהסביבה שבה הסתובב ונהג עצמו ע"פ הכלל של 'עלית לקרתא הלך בנימוסה'. מסתבר אפוא כדברי הר' איתם שיחסי הגר"מ גיפטר משקפים לנכון היחסים הכלליים של בני התורה, ומעתה נמצינו למדים שאף אלו שלעצמם הרגישו שלהתכבד בפומבי על אישיות כגינזבורג הוא מעשה נבלה, בכל זאת ידעו לכבדו ולהעריך אותו אישית בהתאם לתנאים המקובלים בעולם האורתודוקסי שאליו השתייכו. ואמנם כנראה שברבות הימים גם הגר"מ ג' ניתק קשריו עם גינזבורג ומעתה כמעט נמנע מלהעלות שמו על דל שפתיו (שלא כמו יחסיו עם הרב פרופ' ליברמן למשל, שעם שנאנה על היותו מצוי בJTS עוד הזכיר שמו לפעמים והחזיקו כת"ח חשוב.³⁸)

ח] נקודת מפנה בשינוי היחסים שבין האורתודוקסים והקונסרבטיביים

ממה שנתבאר עולה שמודעת עצמית שבאה עקב היבדלותם של בני הישיבות מהאוכלוסיה הדתית כללית היא שנתנה להם את התעוזה לנתק לגמרי קשרי יחס שהיו נהוגים בין האורתודוקסיים להקונסרבטיביים. לפי"ז היה זה אמנם תהליך ממושך, אבל מצידו, מתוך שהוא מדגים את היחסים הטובים שהיו קיימים מלפנים, ניסה ר' איתם להצביע על נקודת מפנה מסוימת:

³⁶ מספר מילי דאגרות, ח"ב, עמ' 262.

³⁷ שם, עמ' רסה.

³⁸ כך מסר לי ת"ח חשוב מתלמידי המובהקים של הגר"מ ג', ואמנם ראה מש"כ הגר"מ ג' אודות ר"ש ליברמן במכתב משנת תשי"ח שנדפס לאחרונה במילי דאגרות, ח"ג, עמ' יז. [בהקשר זה יש לציין מה שמוסרים תלמידי של הגר"מ ג' ממידותיו התרומיות שידע איך להעריך ולהוקיר באופן אישי גם אנשים כאלו שראה לנכון לבקר קשות בהזדמנויות שונות, ראה לדוגמא מה שמסר הר"ז לעף ממושב מתתיהו ברעיון בתוך *Ami Magazine*, 396, Dec. 12, 2018]

אם רצית דוגמא נוספת, ראה הפולמוס על תנאי בנישואין שנדפס בספר 'לדור אחרון' ובסדרת מאמרים בישורון ועוד; מציע ההצעה, שכבר היה קשור אז עם התנועה הקונסרבטיבית, היה יוצא ישיבת סלבודקה וגם בנו של אחד מגדולי רבני ארה"ב. ואפשר לראות במכתבים נגדו שהגם שביטלו את דבריו מכל וכל וראו בזה פירצה חמורה, עם זאת הרוב התייחסו אליו עצמו בכבוד. למעשה פרשה זו היא לדעתי הפרשה העיקרית שזיזתה את הגבחת המחיצות החברתית (שוב אני מדגיש, לאפוקי ממחיצות 'מוסדיות' ואחרות שכבר התקיימו לפני כן) בין הצדדים.

במדה שמדובר בתהליך ממושך, אכן מסתבר שגם פרשה זו תרמה חלקה לזירוז התהליך, אבל לענ"ד אין לראות בה תפנית של ממש, שכן הספר 'תנאי בנישואין' שחוללה המהפכה נדפס בשנת תר"צ, ותגובת הרבנים בספר 'לדור אחרון' נדפס כעבור שבע שנים בשנת תרצ"ו. ואמנם המקרים שאנו דנים עליהם (יחסו המכובד של הגר"מ גיפטר לגינזבורג, הדפסת דבריו בראש ספר 'מעלות התורה') אירעו באמצע העשור שלאחר מכן, ועדיין אנו מוצאים במשך עשר שנים שלאחרי פרשה זו כמעט אותם היחסים שהיו לפני כן. לדעתי אם אפשר להצביע על 'פצצה' מסוימת שתרמה לניתוק הקשרים והיחסים, היה זה פרסומם של גדולי הרבנים מראשי הישיבות בשנת תשט"ז מודעה, ובה אסרו באיסור גמור להשתתף בשום ארגון שיש תחת חסותו מוסדות בלתי אורתודוקסיות.³⁹ הכרזת מלחמה זו לא רק שהיא זיהה את האויב אלא היא גם זיהה את האוהב, זאת אומרת היא גם תרמה למודעת עצמית של הצד הלוחם - 'עולם התורה', ומעתה יכולים היו הבני תורה למדוד היחסים הדו-מפלגתיים ע"פ השאלה 'הלנו עתה אם לצרינו'.⁴⁰

ט] היחסים ההדדיים ברקע המתינות הליטאית

כבהערת אגב הזכיר ר' איתם שיחסים הטובים שהיו קיימים בין המפלגות השונות יש להבינם גם על רקע המתינות שאפיינה את היהדות הליטאית:

וגם זו תופעה מיוחדת בעיקרה ליהדות ליטא דווקא ואכמ"ל (וכמובן שהיו רוחות אחרות גם בליטא, אף אחד לא מעלה בדעתו שגיסו הנודע של הגר"ע היה כותב

³⁹ נדפס ב'הפרדס' בראש הגליון לחודש סיון תשט"ז ע"ש.

⁴⁰ ועי' לר' דוד איידנסאהן בספרו *The Torah That Was, The Torah That Will Be*, Monsey 1998, p. 201, שדווח על מדיניות ישיבת במ"ג שבלייקווד בחייו של הג"ר אהרן קוטלר, שאסרה על בני הישיבה לשמש כמלמדים בבתי ספר של הבלתי אורתודוקסים, והרשתה רק לנשים לעבוד כמורות אצלם. והשוה תשובתו של הג"ר משה פיינשטיין באגר"מ ח"א סי' קלט, וח"ב סי' קו-קז, שבה הראה עמדה מתונה יותר, והוא עצמו נטה להקל למי שצריך פרנסה ואין לו משרה רשמי במוסד אורתודוקסי למרות שהוא מודע לכך ש'אין רוח חכמים נוחה הימנו'.

מכתב כזה, הלא כן? אבל כמדומני שהגרר"ע הוא המייצג יותר מגיסו את הרווח בליטא, בעניין זה ובכלל.⁴¹)

אלו דברי טעם הם ואחיו אני בזה, וכבר כתבתי מזה בקשר לייחסי הרבנים לבעל התורה תמימה: "מה שיש לזכור הוא שהתרבות התורנית הליטאית של מרבית העם דאז לא תיעבה ההשכלה כמו היום ולכן אירעה שאדם חשוב בעל שיעור קומה כרב"א היה מקובל על תופשי התורה למרות שהיה קצת מתמשכל עד כדי לתאר אדם כשי"ר באור חיובי (ולומר עליו שהוא "התחרד" לאחר התקבלותו כאב"ד דפראג)."⁴² וכן הערתי עוד בקשר למובאות מדברי משכילים ידועים בתוך חיבורי גדולי ליטא (דוגמת הרש"ש שהביא מד' המשכיל שלמה לעווינזון בהגותו לתוכות י. ד"ה אלמנה ע"ש).

מפן אחר וביתר אריכות דנתי בזה במק"א⁴³ ושם צויין שכבר אין זכר לנטייה זו בהחברה החרדית הליטאית של היום, ולהשלמת נושא דיונינו ראוי עכ"פ לנסות להצביע על נסיבות השינוי. לאור האמור למעלה נראה ששונה הוא עולם התורה בארה"ב מעולם התורה שבאירופה מלפני המלחמה. עולם התורה בדור החדש נוצר מתוך התבדלות מתוך האוכלוסיה הכללית, וההתבדלות זאת בעולם המעשה יצרה רוח קנאית בתחום המחשבה. לא כן המצב באירופה שלפני המלחמה לא היו בני התורה קבוצה בפני עצמה אלא היו

⁴¹ באשכול אחר הוסיף לבאר כוונתו בהדגשת גישתו השונה של הג"ר אלחנן ווסרמאן בקשר לייחסי ליישיבת רי"א, שכידוע נקט עמדה קיצונית מתנגדת לה, שלא כמו הגר"ש שקאפ ועוד הרבה גדולים שראו הישיבה כמתאימה למטרתה.

⁴² ובמאמר אודות בעל התורה תמימה שנדפס לאחרונה בקובץ 'עץ חיים-באבוב' (גליון כט עמ' תט ואילך) הארכתי עוד בזה, ושם טרחתני לבאר שכיום השם 'משכיל' מעורר מיד תחושת סלידה וגיעול אצל בן תורה, ונכון הוא מיד לכלול כל אשר בשם משכיל יכונה בתוך המינים והאפיקורוסים עוכרי ישראל שבמשך כל הדורות. ואמנם לאו כל אפיין שווין, ויש לדעת שבאמת היו מיני משכילים רבים ומגוונים, כשמרחק רב מפריד בין הגוונים השונים הן במידת שמירת תורה ומצוות הפרטית שלהם והן במידת מעמדם החברתי-דתי בתוך קהל שומרי תו"מ. מובן מאליו שמשכילים כאלו שפרקו מעליהם עול תורה ומצוות נחשבו כעומדים מחוץ לתחום המושב של שומרי תו"מ (אע"פ שברחוק מקום לא תמיד ידעו על טיבם המדוייק). אבל גם באלו שנחשבו כשומרי תו"מ, יש להבחין בין אלו שמשכיליותם היתה 'השכלה עיונית' ולבין אלו שדגלו ב'השכלה מעשית' (השוה הגדרת ריה"ל למונחים אלו בספר הכוזרי ה:יב). הקבוצה הראשונה יכולה להיות מוגדרת כאלו שיש להם נטייה ללימוד ביקורתי (בדרך כלל ע"פ הכללים שהתוו להם לקו מייסדי חכמת ישראל), ואשר העריכו ידע חילוני רחב. הסיווג השני מתייחס לנטיית האנטי-ממסדיות החתרניות של המשכילים הרוסים של המאה התשע-עשרה, שהסתערו נגד המוסד הרבני וביקשו לערער את התשתית הקהילתית המסורתית. בעיקר היה זה המאמצים של האחרונים שהקנה עבור כלל המשכילים המוניטין הנורא שיש להם בחברת שומרי תו"מ של היום, אבל יש לדעת שלא תמיד היה זה כך. בליטא במיוחד לא הביטו בעין רע על אנשים שהשתייכו לקבוצה הראשונה, כשביניהם נמנו גם רבנים נכבדים ואנשי שם ידועים, כל עוד שהם השתייכו לממסד הקהילה הישנה ולא הפגינו שום תכונה מחתרנית נגדו.

⁴³ במאמרי ב Hakirah Vol. 17, עמ' 205-220.

חלק אינטגרלי מהאוכלוסייה הכללית. גם בתקופה שלפני החורבן שכבר לא דבקו רוב אותה האוכלוסייה בדרכי התורה, עדיין לא נתפרדה החבילה ולא נתפלצו לחברות סוציולוגית נפרדת. כתוצאה מכך יש מגדולי ליטא שלא ראו בעין יפה שיטת ההתבדלות של תנועת האגודה האשכנזית.⁴⁴

י] לסיכום - ה'תנופה הימינית' הכללית של החברה האורתודוקסית לאחר מלחה"ע השנייה

המתחקה אחר תולדות היהדות האמריקאית אי אפשר לו שלא להכיר באחת הנפלאות הגדולות של קורא הדורות מראש, והיא שיקומה ושיגשוגה של החברה החרדית בארה"ב בתקופה האחרונה תחת היותה עזובה וגלמודה לפני כן. היסטוריונים וסוציולוגים רבים כבר ראו כן תמהו על התופעה, אבל עובדא היא שבעוד שבמחצית הראשונה של המאה הקודמת היתה היהדות האורתודוקסית מתדרדרת והולכת לעומת התנועות המתחרות של הקונסרבטיבים והרפורמים שהלכו וגברו מיום ומשנה לשנה, הרי שבמחצית השנייה נהפכה הגלגל לגמרי והחברה החרדית עלו מעלה מעלה במימדים גדולים, כשהתנועות האחרות ירדו מטה מטה. אין זאת אומרת שמסיבה גלויה כך צריך להיות, כאילו הוקבע יחס של לאום מלאום יאמץ בין התנועות, אבל קשה לא להכיר מנפלאות תמים דעים שהתעצמות והתגברות התנועה החרדית היוותה מעין שחייה נגד הזרם הכולל בכיוון של התבוללות אנטי-דתית.

כבר סקרנו למעלה מה שנראה לנו הסיבות העיקרוניות לתופעה הזאת, כשמתנוססות בראשן תרומותיהן של מנהיגים גדולים - ראשי הישיבה ואדמורים מחד, ופליטי המלחמה מאידך, שהללו נענו לקריאתם של הראשונים להתארגן ולשקם קהילות חרדיות מחדש. סיבה אחרת לא מבוטלת היא שינוי גדול ברוח החיים הכללית ששררה ברחוב האמריקאי. גלי ההגירה של פליטי הפוגרומים ברוסיה בתחילת המאה הקודמת מצאו באמריקה אוירה של התבוללות חזקה שקשה מאד היתה להתמודד אתה. באמריקה דאז היתה כל העם שפה

⁴⁴ ראה לדוגמא מכתבו של הרא"ד לאפ"ב בס' 'כתבי הגאון רבי יחיאל יעקב', ח"א, עמ' רסח-רסט. וכן ראה מש"כ הר"מ שטרנבוך בשם הר"י סרנא בשו"ת 'תשובות והנהגות', ח"ה, עמ' קמו. גם שמעתי באומרים לי כי זה היה חלק מטיעונו של הגר"ח מבריסק נגד האגודה, אמנם עמדתו בענין עדיין לא הובררה כל צרכה, והשוה מש"כ בזה ר"י רזנהיים ב'זכרונות' שלו (בני ברק, תשל"ט, עמ' קסט-קע). ועי' עוד לר' דוד איידנסאהן בספרו *The Torah That Was, The Torah That Will Be*, Monsey 1998, p. 245 שזיטט מדברות ראשי ישיבה שהעריכו הבדלי הגישות שבין ההונגרים והליטאים אלו מול אלו, וכתבו לצדד בזכותה של הגישה הליטאית שאיפשרה לאלו שנטו קו לשמור קשרים עם האדוקים בעוד שאצל ההונגרים אלו שנטו קו הוכרחו להישאר מחוץ למחנה. וע"ש עוד ששיער השערה מעניינת, לפיה הודות לכך שהחברה הליטאית היתה יותר אינטלקטואלי ממילא נשתמר קשרים אינטלקטואליים עם אלו שנטו קו, מאידך בהונגריה בסיס החברה היה דתיות [piety] ולכן כל עוד שלא היה עמק השוה ביניהם לא התקיימו שום קשרים ביניהם.

אחת ודברים אחדים, כשכולם מתאמצים להדמות אחד לשני ולהיראות מבית ומחוץ כ'אמריקאים'. הודות לכך כונתה אמריקה דאז 'הסיר ההיתוך' (melting pot) - זאת אומרת סיר גדול שבאמצעותו 'מהותכים' כל המהגרים השונים ונעשים כולם מקשה אחת.⁴⁵ באוירה שכזו כמעט בלתי אפשרי היה לעצור בעד זרם ההתבוללות, ומפני כך נראה היתה פני היהדות החרדית דלה ורזה כמתואר למעלה.

ואמנם ברבות הימים, ובעיקר בשנות הששים, שונתה האוירה, ורוח חדש החלה לנשוב. היה זה רוח של תרבות נגדית (counter-culture) ורב-תרבותיות (multiculturalism), ובהשפעתה רהבו הנער בזקן ובגדו בתרבות המקובלת, ולאט לאט התקוממו כל חברה וחברה ונשאו ראש להראות חזותם ותרבותם בגלוי מבלי להתכופף עוד להתרבות האמריקאית הישנה. במצב כזה היה הרבה יותר קל לגדל דור חדש בתרבות ייחודי משלו שבמסגרתה יכולים יהיו להתנהג בנייהוגים חרדיים מבלי להתבייש להיראות בגלוי כיהודים חרדיים.⁴⁶

תופעה זו גם תרמה לחיזוק ההזדהות העצמית של החרדים כחברה נבדלת, תופעה שעליה הצבענו כבר למעלה. זאת ועוד, מכיון שהוקל עול ההתכופפות להתרבות האמריקאית עם תובנתה והשקפתה, מעתה קל היה לבני החברה החרדית לגבש דעות ועמדות עצמאיות בהתאם למטרות החברה, גם כשהיו מנוגדות לאלו ששררו ברחוב הכללי. הודות לכך, עם השנים הזדהה החברה החרדית-ישיבתית יותר ויותר עם דעות שמלפנים היו נחשבות קיצוניות.⁴⁷

נדמה שזו אחת הסיבות העיקריות ל'תפנית הימנית' שחלתה בחברה החרדית-ישיבתית עם שגשוגה בעשורים האחרונים, אבל ברור שיש עוד תרכיבים, וכבר הצבענו על אחדות מהם למעלה. כמו כן ניתן לשער שגורם נוסף הוא האופי ההונגרי שלבש העולם התורה אחרי המלחמה. לא זה המקום להיכנס לזה בארוכה אבל כמו שידוע לכל שיטת התבדלות מרשעים היא מעיקרי היהדות של יוצאי בית מדרשו של החתם סופר וצדיקי הונגריה. בהסתפח חברה גדולה של יוצאי הונגריה לתוך עולם התורה, גם אופיים ושיטתם מצאו להם מהלכים בין העומדים והשפיעו על השקפתם הכללית של בני הישיבות.

⁴⁵ בשם זה קרא הסופר היהודי ישראל זנגוויל למחזה שכתב באותם שנים המתארת השפעת שיטה זו וההתבוללות שבתוצאתה על המהגרים היהודים שהיגרו מרוסיה לאמריקה באותה התקופה. יש לציין שהפופולאריות של המחזה תרמה רבות להכרת השיטה ותפוצת הביטוי.

⁴⁶ השהו מש"כ בזה בספר *Jew Vs. Jew* הנ"ל עמ' 246.

⁴⁷ אציין כאן שאחרי שהופיע מאמרי בדפוס בקשני וזרזני ידיד אחד אוהב ספר ואוהב חכמה מובהק, ה"ה המנוח ר' שלמה שפרכר ז"ל, לכתוב בירור על אודות חדירת והתפשטות השיטה הסטמאריית נגד ציונות והמסתעף לתוך עולם הישיבות. אמנם אי"ז עיקר מעיינינו בזה, ולא עוד אלא שכמו אז כן עתה אינני רואה את עצמי מוכשר לזה, מה גם שכעת נבצר ממני להתפנות להתעסק בזה כדבעי, וע"כ מוכרחני להשאיר המלאכה שתיגמר בידי מי שראוי לה יותר ממני. ואולם חש אני שבמש"כ כאן יצאתי ולו במקצת ידי חובת המצוה לקיים דברי המת תנצב"ה.

גם אין להתעלם מהשראת שיטת בריסק וקנאותה בישיבות הליטאיות של היום. כבר לפני המלחמה נהפכה דמותו של הגרי"ז לדמות בעלת משקל כבוד בעולם הישיבות, ואצ"ל שלאחר המלחמה נהיה הוא לאחת הדמויות היותר מרכזיות בהנהגת הציבור המתחדד. אין פלא אפוא אם הודות להשפעתו הגדולה על בני הישיבות, החלה גם השקפתו הקנאית להתפשט ביניהם.

לכשתימצי לומר ענין זה קשור לתופעת 'שבר ושיקום' שהעיר עליה פרופ' חיים סולובייצ'יק.⁴⁸ עיקר נושא דיונו הוא הפן ההלכתי והטיאוריה שלו הוא שחברה המשקמת מה שכבר נהרסה סומכת יותר על הכתוב שחור על גבי לבן מאשר על מסורת, ובכך נוטה היא יותר להחמיר מלהקל, שכן ההקלה דורשת איזון שאינו נמצא כתוב ואינו נלמד אלא בדרכי המסורה. ואף אנו נאמר לפן ההשקפתי שהקיצוניות אינה דורשת איזון כמו המתונות, ולכן חברה שהוקמה נוטה יותר לקיצוניות מאשר למתינות. יתכן שכל אלו הטעמים יש להם מן האמת וכולם מצטרפים לחשבון יצירת התנופה הימנית, ובאתי רק לעורר, ויבואו אחרים ויבררו הדבר לאישורו. ❧

⁴⁸ במאמרו "Rupture and Reconstruction" שנדפס לראשונה בתוך Tradition 28:4 (ולפי הנשמע אמור להיות נדפס מחדש כחוברת בפנ"ע בימים אלו).